

В.Н. Салимон

ИЗУЧЕНИЕ КАРТЫ С ПОМОЩЬЮ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР КАК СИНТЕЗА СУГГЕСТОПЕДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ В ОБУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ

В статье раскрыты особенности изучения карты с помощью дидактических игр на основе суггестопедии. Проведен анализ научных исследований суггестопедического воздействия при использовании игровых технологий. Установлена суть влияния суггестопедического метода на обучение с помощью игры, целесообразности его использования на уроках географии, в частности при изучении карты в курсе общей географии. Даны рекомендации проведения таких уроков.

Ключевые слова: игровые технологии, дидактические игры, суггестопедия, нетрадиционные методы обучения.

УДК911.3

К.Ю. Сегіда, Л.М. Немець

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

Обґрунтовано сутність населення як складної підсистеми соціогеосистеми та значення демографічної складової в розвитку регіональної соціогеосистеми. Визначено поняття «відтворення населення» з позиції суспільної географії; охарактеризовано його зміст та складові. Виявлено сутність природного і механічного відтворення населення, проаналізовано їх особливості та механізми впливу на демографічний розвиток. Визначено роль статево-вікової структури в процесі відтворення населення. Обґрунтовано необхідність дослідження відтворення населення в просторово-часовому аспекті.

Ключові слова: населення, відтворення населення, природний і міграційний рух населення, статево-вікова структура населення, демографічний розвиток, регіональна соціогеосистема.

K. Segida, L. Nemets

THE PUBLICLY-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF RESEARCH OF THE ESSENCE OF POPULATION REPRODUCTION

The essence of population as complex subsystem of sociogeosystem and the value demographic development in the regional sociogeosystem are grounded. The concept «population reproduction» from position of public geography is certain, its maintenance and constituents is described. The essence of natural and migratory population reproductions is exposed; its features and mechanisms of influence on demographic development are analyzed. The role of sex-age structure in the process of population reproduction is considered. The necessity of research of population in a spatial and temporal aspect reproduction is founded.

Keywords: population, population reproduction, natural and migratory motion of population, sex-age structure of population, demographic development, regional sociogeosystem.

Вступ. Сучасні особливості демографічної ситуації в Україні та несприятливі тенденції її розвитку зумовлюють актуальність демографічних досліджень. Серед особливостей населення України в першу чергу відзна-

чаються негативні тенденції демографічного розвитку. Для недопущення некерованості демографічного розвитку в Україні повинна проводитися виважена й цілеспрямована демографічна політика, метою якої має бути припинення зменшення чисельності населення, орієнтація на пріоритетне значення якісних характеристик людського потенціалу. Впровадження в життя такої політики повинен передувати всебічний аналіз сучасних особливостей демографічного розвитку країни та її регіонів. Зазначене підкреслює актуальність і своєчасність комплексних досліджень демографічних, соціальних, економічних особливостей населення, що повною мірою відповідає об'єктно-предметній області суспільної географії. Тому розширення поняттєво-термінологічного апарату науки, зокрема уточнення суспільно-географічних аспектів сутності відтворення населення, є необхідною складовою при підготовці фахівців із соціально-економічної географії.

Вихідні передумови. Традиційно проблеми демографічного характеру досліджують демографи, акцентуючи увагу на суто біологічних та глибинних демографічних процесах. Активно розвиваються дослідження дуального характеру співрозвитку демографічної та економічної складових суспільства. Проте, сучасні потреби суспільства вимагають нових комплексних досліджень демографічного розвитку, розглядаючи його як закономірний процес кількісних і якісних змін у часі і просторі демографічної складової соціогеосистеми.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Отже, демографічний розвиток суспільства, його основні тенденції в регіональному аспекті залишаються актуальною проблемою суспільно-географічного дослідження; потребує детального аналізу зміст, структура, теоретичні особливості. У статті ставимо за головну мету виявлення сутності відтворення населення як основи демографічного розвитку суспільства; завдання роботи визначено як дослідження змісту демографічного розвитку, визначення сутності відтворення населення, виявлення його складових, аналіз їх основних характеристик та механізмів впливу на демографічний розвиток суспільства.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні регіональної соціогеосистеми доцільно вважати, що зміст демографічного розвитку полягає у відтворенні населення та його просторово-часових відмінностях. Із розумінням причинно-наслідкових зв'язків та неможливості дослідження певних складових відокремлено від суспільного розвитку відзначається необхідність поглибленого вивчення окремих регіонально-демографічних і пов'язаних з ними соціально-економічних особливостей розвитку соціогеосистеми. Географічне мислення необхідне для виявлення регіональних відмінностей демографічних процесів з їх складною обумовленістю соціально-економічними чинниками, для узагальнення внутрішніх взаємозалежностей демографічних та інших соціально-економічних процесів у межах конкретної регіональної системи. Важливе значення у дослідженні мають урахування відмінностей в життєдіяльності населення територій різного рівня організації, регіональні відмінності у відтворенні населення, його структурі, аналіз взаємозв'язків з просторовими закономірностями і особливостями розселення [7].

Варто зазначити, що населення представлено сукупністю спільнот різного рівня організації, відповідно характер соціально-демографічних процесів у них різний: кількісно (за коефіцієнтами народжуваності, смертності тощо) і якісно (за соціально-демографічною структурою і роллю того або іншого демографічного процесу в життєдіяльності суспільства). Населення регіону можна представити як специфічний об'єкт, функціональні характеристики якого безперервно змінюються під впливом демографічних, соціально-економічних і розселенських процесів.

Населення як складна підсистема соціогесистеми є, у першу чергу, системою соціально-демографічною, що самоорганізується, володіє здатністю зберігати свою цілісність і внутрішню структуру при значних змінах зовнішніх умов. Суть населення виявляється через структурні показники, адже вони представляють населення як цілісність. З тієї ж причини найбільш інформативним є процес відтворення населення. Зміна змісту поняття «відтворення населення» вимагає необхідність уточнення складу і ролі окремих демографічних процесів, що забезпечують його відтворення [1]. Тому необхідним є дослідження демографічного відтворення населення, тобто демографічних процесів – таких, що описують природний рух населення і є за своєю природою соціально-біологічними, обумовленими безпосереднім впливом як суто біологічних, так і соціально-економічних факторів у широкому розумінні, а також аналіз процесів формування статевовікової та шлюбно-сімейної структур [5].

Відтворення населення - складний суспільний процес, сформований усією сукупністю соціально-економічних відносин суспільства [3]. Аналіз сутнісних механізмів демографічного розвитку обґрунтовує необхідність вивчення сутності та закономірностей складу й руху населення. Зазначене дослідження не обмежується аналізом результатів вивчення тільки змісту або тільки форми відтворення населення, важливою складовою є дослідження їх взаємодії, діалектичної єдності [6].

Рішення демографічних проблем, вибір ефективних шляхів і методів свідомої дії суспільства на відтворення населення, удосконалення управління демографічним процесом безпосередньо пов'язані з виробленням досить глибокого уявлення про специфіку сучасного етапу демографічного розвитку сучасного суспільства, про закономірні тенденції в демографічному процесі тощо [6]. Розвиток суспільного життя як системи з демографічним концептом полягає в її зміні у напрямі до тієї мети, яка задається основним законом відтворення населення даної соціогесистеми, тому сутнісна конкретно-історична специфіка відтворення населення повинна базуватися на дослідженнях системи демографічних відносин даного соціального організму і перш за все – на виявленні суттєвих змін у відносинах демографічного відтворення. Демографічне відтворення є процесом, що безперервно повторюється, виступає соціальним ядром, системоутворюючою основою природно-історичного процесу формування маси індивідів конкретної соціальної якості, організованої системою суспільних відносин у функції демографічних відносин [6].

Механізм відтворення населення розуміється як процес збереження міри населення, а саме – поєднання його кількісних і якісних характеристик.

Вивчити процес збереження міри самовідтворення населення - значить розкрити причинно-наслідкові зв'язки, що обумовлюють безперервність і повторюваність процесу виробництва індивідів конкретно-історичної якості переважно від місця і часу; іншими словами, - зрозуміти ту конкретно-історичну взаємодію між різними сферами, сторонами, моментами суспільного життя, формами організації демографічного процесу, що виконує функцію механізму збереження в часі даної міри [6]. Природний рух населення є результатом демографічної поведінки індивідів, розвитку тих процесів, що складаються на основі внутрішніх закономірностей, але опосередковано виступають відображенням суспільного розвитку; регіональні відмінності в характері демографічних процесів при цьому обумовлені суспільними перетвореннями і змінами в способі життя [2]. Населення регіону - демографічно відкрита система, тому його відтворення значною мірою залежить зокрема від міграції, тобто остання виступає чинником формування структури і чисельності населення, отже чисельність населення задається інтенсивністю двох процесів – природного і механічного руху населення [1].

Основою природного відтворення завжди виступає народонаселення як, в першу чергу, своєрідна біосоціальна система, з домінуванням соціального чинника. Народонаселення, виступаючи багатовимірним і специфічним системним формуванням, визначається як складна, порівняно стійка сукупність людей, що природно-історичним чином формується й безперервно само відтворюється. У процесі виробництва та відтворення безпосереднього життя вона й виступає як головний матеріальний компонент людського суспільства [4]. Актуальним залишається вивчення закономірностей та соціальної обумовленості процесів народжуваності, смертності, шлюбності, відтворення сімей, відтворення населення в цілісності та єдності цих процесів. Інтегральним показником відтворювальної здатності населення виступає його природний приріст [4], тобто різниця між показниками народжуваності та смертності.

На відтворення населення значний вплив здійснює, окрім природного руху, міграційний рух. Зазначимо, що процеси міграції і розселення тісно пов'язані між собою і є взаємозалежними. Процес міграції, і процес розселення обумовлені в основному безпосереднім впливом соціально-економічних чинників, а також частково опосередкованим впливом (через зміну статеву-вікової структури населення в результаті його природного руху) чинників структурного характеру [5]. Соціально-економічна сутність міграції населення визначається її функціями, найважливішими із яких є перерозподіл населення між певними територіями. Постійно діючим чинником суспільного розвитку за цих умов є зростання міського населення. Реакція населення на різноманітність умов життєдіяльності виявляється у зміні демографічної поведінки, у зниженні народжуваності, в трансформації структури і функцій сім'ї, в переоцінці поглядів на шлюб і розлучення, в міграційній рухливості тощо. Характер демографічного розвитку в містах має багато схожих рис. Для них характерні високі темпи зростання чисельності населення при низьких показниках народжуваності і природного приросту. Зростання населення значною мірою відбувається за рахунок міграції, що не створює умов для оптимізації демографічного розвитку, який може здійснюватися лише за допомогою розумного, науково обґрун-

тованого поєднання природного і механічного джерел зростання населення. Одна з найважливіших демографічних проблем міста пов'язана з тим, що тип відтворення населення, який склався, високий рівень міграції переважно дорослого населення призводять до його старіння, тобто зростає частка і чисельність людей пенсійного віку [2].

Населення будь-якого регіону перебуває під впливом міграційних переміщень, диференційованих по окремих статеві-вікових групах. Роль міграції у формуванні населення подвійна: з одного боку, вона прямо впливає на перерозподіл населення між регіонами, на зміну чисельності населення і його вікової структури, з іншого – впливає на зміну режиму відтворення. При цьому в динаміці роль міграції не обмежується кількісними та якісними змінами в структурі й чисельності населення у даний проміжок часу. Чим інтенсивніші міграційні процеси, тим більш істотні зміни вони вносять у соціально-економічний розвиток регіону, в демографічну ситуацію і характеристики відтворення населення. Знаходячись під впливом безлічі чинників різної природи - економічних, економіко-географічних, соціальних, етнічних, культурних, правових і т. і., інтенсивність міграційних процесів істотно залежить від демографічних чинників, у першу чергу - від вікової структури населення. Міграційні сукупності відрізняються від місцевого населення і по структурі, і по ряду якісних характеристик. Несучи в собі регіональні особливості режиму відтворення, характерні для попереднього місця поселення, міграційні сукупності вносять зміни у сталий в даному регіоні режим відтворення і характер природного руху населення [5].

Народжуваність, смертність і міграція населення протягом певного часового інтервалу призводять до зміни чисельності населення та його структури, вносять якісні зміни як в окремі демографічні характеристики, так і в процес відтворення населення. В результаті до кінця певного періоду утворюється нова статево-вікова структура, від якої залежатимуть кількісні і якісні характеристики процесу відтворення у найближчій перспективі [5]. Зазначимо, що одним із найважливіших чинників, що визначають режим відтворення населення, зокрема народжуваність та смертність, є статево-вікова структура населення. Часто розглядають статево-вікову структуру як ендогенний чинник демографічного розвитку. На наш погляд, такий підхід правомірний. Взаємообумовленість режиму відтворення і статево-вікової структури населення указує на наявність внутрішніх взаємозв'язків між ними [2].

Типи відтворення населення і характер окремих його складових в територіальному аспекті формуються й розвиваються нерівномірно. Ця залежність виявляється не тільки на національному рівні окремих регіонів країни, але й на рівні міської і сільської систем розселення окремих регіонів, а також у рамках єдиної системи розселення на рівні різних типів поселень. Тобто, відтворення населення має певні тенденції, притаманні сільському та міському населенню, проте прояви цих тенденцій мають низку особливостей, пов'язаних із специфікою протікання суспільно-географічного процесу конкретної території. Залежність типу відтворення населення від типу

поселення обумовлена, з одного боку, особливостями всієї системи життєдіяльності і способу життя в даному типі поселення, а з іншого боку, якісними характеристиками населення. Інтенсивність процесів відтворення визначає кількісні зміни в тих або інших вікових групах чоловіків і жінок, формують нову чисельність і статеву-вікову структуру населення [5].

Соціально-економічна обумовленість демографічного розвитку чітко виявляється у причинно-наслідковому характері структури населення. Формування структури населення окремих регіонів значною мірою визначається умовами й інтенсивністю соціально-економічного розвитку території. Але, будучи соціально-демографічною категорією, демографічна структура, що склалася, здійснює безпосередній вплив на характер відтворення населення. Відзначають і соціально-економічну обумовленість не тільки загальнодемографічних процесів, але й трансформації окремих складових, зокрема сім'ї, структури поколінь сім'ї, яка має тенденцію до розукрупнення. Підкреслюють роль соціально-демографічних чинників у розвитку цього процесу, демографічні і соціально-економічні наслідки якого дуже помітні [2].

Висновки. Дослідження демографічного розвитку суспільства з позиції суспільної географії дозволяє виявити основні закономірності проблеми демографічного процесу в цілому і в регіональному аспекті зокрема. Результати таких досліджень мають бути основою регіональної та загальнодержавної соціально-демографічної політики. Потребують подальших суспільно-географічних досліджень питання сутності відтворення населення та розгляду демографічного процесу як складової соціогеосистеми.

Рецензент – доктор географічних наук, професор К.А. Немець

Література:

1. *Баранов А.В.* Социально-демографическое развитие крупного города. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 191 с.
2. *Демографическое и экономическое развитие в регионе /* Под ред. Г.М. Романенковой, В.В. Бойко. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 255 с.
3. *Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, виток, складові, напрями протидії /* За ред. В. Штещенко. – Київ: Інститут економіки НАН України. – 2001. – 560 с.
4. *Долішній М.І.* Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ ст.: нові пріоритети. – К.: Наукова думка, 2006. – 511 с.
5. *Соболева С.В.* Демографические процессы в региональном социально-экономическом развитии. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1988. – 208 с.
6. *Труд в демопроцессе /* В.С. Штещенко, Л.В. Чуйко, А.У. Хомра и др.; Отв. ред. В.С. Штещенко; АН УССР. Ин-т экономики. – Киев: Наукова думка, 1990. – 284 с.
7. *Федоров Г.М.* Геодемографическая обстановка: теоретические и методические основы / Под ред. Н.Т. Агафонова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та. – 1984. – 112 с.

Е.Ю. Сегіда, Л.Н. Немець

ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СУЩНОСТИ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ

Обоснованы сущность населения как сложной подсистемы социогеосистемы и значение демографической составляющей в развитии региональной социогеосистемы.

Определено понятие «воспроизводство населения» с позиции общественной географии; охарактеризованы его содержание и составляющие. Выявлена сущность естественного и миграционного воспроизводства населения, проанализированы их особенности и механизмы влияния на демографическое развитие. Определена роль половозрастной структуры в процессе воспроизводства населения. Обоснована необходимость исследования воспроизводства населения в пространственно-временном аспекте.

Ключевые слова: население, воспроизводство населения, естественное и миграционное движение населения, половозрастная структура населения, демографическое развитие, региональная социogeосистема.

УДК 528.946:378

О.І. Сінна

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

РОЗРОБКА РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНИХ КАРТ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто можливості, досвід і перспективи розробки регіональних ландшафтно-екологічних карт у процесі навчальної діяльності студентів кафедри фізичної географії та картографії геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Пропонується методика поетапного створення таких карт у процесі освоєння студентами окремих тем різних дисциплін і курсів, що входять у навчальний план професійної підготовки географа.

Ключові слова: картографування, регіональні ландшафтно-екологічні карти, вища географічна освіта.

O. Sinna

DEVELOPMENT OF REGIONAL LANDSCAPE ECOLOGICAL MAPS AT HIGH SCHOOL

Possibility, experience and perspectives of developing regional landscape-ecological maps in a process of educational activity of students at the department of physical geography and cartography of geology-geographical faculty of the Kharkov Karazin National University are considered in this article. The procedure is offered for creation maps in stages in a process of development by students of various disciplines and rates, which considered in the curriculum of vocational training of the geographer.

Keywords: mapping, regional landscape-ecological maps, higher geographical education.

Вступ. Розробка ландшафтно-екологічних карт здійснюється шляхом послідовного виконання всіх етапів складної методики, яка потребує знань багатьох географічних закономірностей, практичного володіння методами аналізу і синтезу даних, застосування комп'ютерних технологій тощо. Розробка таких карт студентами-географами у процесі навчальної підготовки дає можливість досягти комплексності та сучасності здобутих знань, їх практичної значущості, але це потребує спеціальних методичних розробок і практичної апробації.